

Володимир Качкан, проф.(Івано-Франківськ)

Марія Крушельницька: картки малознаного

У статті на основі архівних джерел, зокрема, неопублікованого листування М.Крушельницької до чоловіка, письменника А.Крушельницького та до синів Івана і Тараса окреслюється творча індивідуальність письменниці, художній дискурс, з'ясовано важливі віхи життєтворчості літераторки, проаналізовано її «малу прозу».

Ключові слова: *біографізм, публіцистичність, оповідання, ескіз, новела, дискурс, епістолярій.*

In this article based on archival sources in particular on M.Krushelnytska's unpublished correspondence with her husband - writer A.Krushelnytskyj and sons Ivan and Taras are outlined the creative personality of the authoress and the artistic discourse, are clarified important directions of the litterateur's life and creation, her «small prose» is analysed.

Key words: *biography, publicism, story, sketch, novel, discourse, epistolarity.*

Усе, що сьогодні може пробитися до спраглих сердець через опубліковане про Марію Крушельницьку, – то лише нерозквітла ще уквітина пізнання історичної правди про всесвітньої сили трагедію української сім'ї-родини Крушельницьких – Левицьких. Ще на велетенському генеалогічному дереві цих двох родоводів – не один досі невпізнаний дослідниками й меланхолійними державотворцями забрунькований у високий таланти плід, що його так дочасно висушила й знищила рука страшної системи, що, нарешті, з волі Всевишнього захлиснулася у морі крові та олжі.

Віриться, що молода поросль дослідників ось-ось наблизиться до ще вчора заблокованих важких дверей архівних сховищ – і видобуде на світ пізнання нацією унікальні документи про життєтворчість Антона і Марії Крушельницьких, їхніх синів Івана, Тараса, Остапа, Богдана, дочки Володимири, а поряд з цим – обпікаючі душу документальні свідчення – листи, що їх зберегла наша знедолена доля, – сотні!..

Крушельницька Марія Степанівна (08. 12. 1876, с.Ульгівці Рава-Руського повіту на Львівщині – 28. 08. 1935, м. Харків; псевдоніми та криптоніми: Слобода-Крушельницька Марія; Слободівна Марія; Слободівна; Марія Степанівна; М.С.; М.) увійшла в історію української культури як драматична акторка, публіцист, мемуарист, редактор та прозаїк.

Крушельницька досягнула, мабуть, найвищі сходинок життєвих університетів у сімейному колі: тут панувала глибокоморальна християнська традиція, культ матері і батька. Навчалася в українській гімназії (Львів), а з 1893 до 1902 рр. – засвітила небуденний таланти в українському театрі товариства «Руська Бесіда», де виконувала головні ролі у п'єсах І.Франка, І.Крашевського, І.Тобілевича, М.Старицького, Г.Зудермана, Л.Толстого. З виставами театру об'їздила Галичину, гастролювала у Польщі.

Після одруження з Антоном Крушельницьким Марія покинула сценічну працю (прощальна роль 1901 р. у п'єсі Л.Толстого «Власть тьми»), повністю віддалася сім'ї, дітям (про це детальніше див.: Крушельницька Лариса. Рубали ліс...: Спогади галичанки // Дзвін. – 1990. – № 3. – С.119 – 133; № 4. – С. 121 – 132; № 5. – С. 118 – 131; її ж: Рубали ліс...: (Спогади галичанки). – Львів, 2001. – 260 с., 34 с. іл.). І хоча Марія Крушельницька немовби відійшла у тінь від отого бравово-святкового, що чекало на неї мало не щодня на театральних сценах, все ж вона ніколи не була байдужою до суспільно-культурного, просвітницького, педагогічного та літературно-пресового життя. За майже тридцять п'ять літ заміжного життя ця жінка неодноразово сприймала фібрами тонкої поетично-музичної душі ангельське раювання як мати і кохана дружина; її ноги в сімейних радощах і таких, на жаль, нерідко повторюваних побутових невлаштованостях та сприкреннях від знайомих-незнайомих та випадкових стрічних, – мірчили галицькі гостинці й обрізки Городенки і Винник, Коломиї і Рогатина, Нижнього Березова і Бережан, Львова і далекого-близького Відня (1915 – 1916, 1919 – 1925); вона нерідко перетворювалася на чорнового підручного чоловіка, бо вважала, що він творить особливі потреби роботи: редагує часописи, укладає і видає численні українські читанки переважно для сільських шкіл. І вона, Марія Крушельницька, будучи зразковою

матір'ю-українкою, націоналісткою не у словесних мітингових гаслах, а в щоденному прикладі-чині, докладала повсюдно зусиль для створення театральних гуртків, поширення ідей емансипації жінки, популяризації національної історії, культури і, зокрема, книжки (на цьому полі залишила помітний слід, друкуючись в таких періодичних виданнях, як: «Жіноча Доля», «Діло», «Буковина», «Літературно-науковий вісник», «Нова Хата», «Нові Шляхи», в коломийських, львівських та чернівецьких альманахах).

Хто знає, якої довжини могла б бути життєво-творча дорога цієї дивовижного характеру українки, якби нею, як і її чоловіком, не оволодів міф віри у щасливу велику Україну, що мала б закорінюватися там, на сході нашої прадавньої території. Той міф і очиганив усю сім'ю Крушельницьких, як і сотні інтелектуально потужних родин, що склали золотий генофонд нації й у майбутньому мали вибудувати українську соборну незалежну державу. Наївна віра у справедливість у радянській Україні там, за Дніпром, і привела Марію Крушельницьку до трагічного відкидання-несприйняття тієї забреханої нібиправди, яка на усвідомленому відчутті жінки-матері скрокодила не лишень тіла її чоловіка та дітей, а й увібгала у невимірну трасовину більшовицької «правди-справедливості» нотки надії й християнських сподівань. Вона, Жінка, стопилася, немов свіча, у напівусвідомленні сенсу її і рідних буття (подаю найактуальніше до біографії цієї постаті: Лозинський М. І хто ж вона була? // Діло. – 1901. – 17 лип.; Некролог // Новий Час. – 1935. – Ч.209. – С.2; Громова В. Марія Слободівна // Літ. Україна. – 1966. – 13 груд.; Громова Валентина, Дубина Микола. Марія Слободівна – акторка і письменниця // Укр. театр. – 1987. - № 5. – С.24 – 25; Погребенник Федір. Життя і смерть Марії Слободівни // Дзвін. – 1990. – № 1. – С. 37 – 38; Енциклопедія українознавства: Словникова частина / За ред. проф. В.Кубійовича: Перевидання в Україні. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 1194; Крушельницька Лариса. Слободівна-Крушельницька Марія Степанівна // УЖІ. – Львів, 1994. – Вип. I. – С. 172 – 173; Медведик П.К. Крушельницька (Слобода) Марія Степанівна // УЛЕ. – К., 1995. – Т. 3. – С. 77; Українські періодичні видання для жінок в Галичині: Анотований каталог. – Львів: Мета, 1996. – С. 154 (тут помилково названо дату смерті 28.03); Крушельницька Лариса. Бібліографічний покажчик / Укладач Л.С.Заяць. – Львів,

1998. – С. 29; Паламарчук Оксана. Триумфальні дороги і тернисті шляхи // За вільну Україну. – 2001. – 12 груд.; архівні матеріали див.: ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 308. – Арк. 196-196 зв.; Ф.2. – Оп. 1. – Спр. 1523. – Арк. 110; Ф.2. – Оп. 3. – Спр. 298. – Арк. 143; ЦДАЛ. – Ф.361 (А.Крушельницького). – Оп. 1. – Спр. 176. – Арк. 1. – 180 (листи М.Крушельницької до чоловіка за 1901 – 1923 рр.); Там само. – Оп.1. – Спр. 65. – Арк. 1-168 (листи М.Крушельницької до чоловіка за 1926-1932 рр.); Там само. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 1-200 (листи М.Крушельницької до сина Івана за 1923 – 1925 рр.); Там само. – Оп.1. – Спр. 181. – Арк. 1-86 зв. (листи М.Крушельницької до сина Івана за 1927 – 1929 рр. та до сина Тараса за період: 15.07.1930 – 28.08.1932 рр.); Там само. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 1-540 (листи М.Крушельницької до чоловіка за 1925 р.).

Хто знає, яких висот у мистецькому сходженні сягнула б Марія Крушельницька, коли б доля не перекопала їй дорогу?..

Принаймні, навіть те, що вже вдалося визбирати сьогодні, підтверджує, що Крушельницька – авторка п'єс та прозових творів, гостросоціальних публіцистичних виступів, тонкопсихологічних і таких неповторних у побутових подробицях листах до чоловіка та синів Івана й Тараса, – заповідалася на неабиякої сили письменницьку особистість.

Відомо, що Марія Крушельницька не тільки блискуче грала на сцені, а й пробувала власні сили у драматургії. Так, її перу належить п'єса «Вона» (1911). Але у теці її доробку є п'єса на 3 дії «Мачуха» (у 1-ій дії 8 сцен; у 2-ій – 6; у 3-ій – 18), досі не опублікована й у хроніках галицького сценічного життя не значиться (рукопис див.: ЦДАЛ. – Ф.311 («Нові Шляхи»). – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 1-62).

Написано твір восени 1899 р. й названо комедією, хоча нічого комедійного у змістовій структурі та фіналі баченої авторкою вистави немає. На загальну канву соціально-емансипаційної теми, що в часи розквіту письменницького та артистичного таланту М.Крушельницької, була актуальною, драматург вкидає два приклади із «вічних сімейних» сюжетів: перший – це одруження за волею матері 18-річної Галі Синевської з 50-літнім заможним вдівцем Теодозієм Ганкевичем. І проводить

цей приклад авторка у розвитку: від суцільного спротиву покоритися – до усвідомленого сприйняття Галею свого тихого, забезпеченого ніби щастя.

На другому полюсі сюжетної інтриги, її розвитку – приклад другий, через який дещо новелістично і відбувається дія: молоденьку Надію (виховану на зразках: «там щастя, де багатство!») Ганкевич віддає за 55-річного багача Петра, що вертів мільйонами, мав у власності село. У фінальній сцені Петро втікає до Америки, передавши Ганкевичу листа, у якому зізнається, що усе пропито, програно в карти, ліцитовано. Крутити далі немає сили. Зосталося, як каже герой, – «кулька в лоб, або забрати, що ще дасться, і втікати за море» (Там само. – Арк. 52).

Щоби «зв'язати» ці основні «полюси» в один тугий клубок сценічної дії, авторка розгортає досить таки аргументований фон: у першій дії Галя разом з іншими дівчатами в пансіонаті. На відміну від цих легковажниць та дрібноміщанської моралі і розрахункових поглядів на заміжжя та сімейне щастя дівчат, Синевська наділена раціональним мисленням («самі можемо розпізнати, що для нас добре, а що зле!»); «Коли будем любитися (з рівнею у парі. – В.К.), будем працювати для себе, будем себе обопільно піддержувати, заохочувати до борби з недолею, осолодимо собі кожду прикру хвилю, а Бог буде допомагати благословити нам!!!»), вродою, лагідністю характеру. І хоча вона не сприймає насилля над щастям, все ж в результаті покори усталеним принципам родинної моралі («вустами матері промовляє сам Бог») вийде заміж за того, на котрого вказано родичем. Але, ставши дружиною, Галину невдовзі наречуть і мачухою Надії. І як не намагалася бути матір'ю все одно довкілля обзивало її мачухою, вкладаючи у слово традиційно найгірший зміст.

І все ж: коли життя Галини з Ганкевичем і можна умовно вважати щасливим, то Надії з Петром – аж ніяк. Вона втратила все: і майно, що було для неї основним, і товариство, і Петра, і, щонайголовніше, – надії на майбутнє (від неї відмовився хлопець Володимир Злотовський, на якого мала надію, бо ж кохала), молоді літа.

Для фонові сценічності Крушельницька вводить певну кількість епізодичних осіб, як доктор Олекса Малікевич,

Маршалкова, Совітнікова, графиня Яновська, сестра Єлизавета, монахині – вчителі пансіонату, дівчата.

За темою, що її авторка вклала у сценічну мову, – це глибоко соціальна драма, хоча у першій дії можна вловити деякі елементи комедійного жанру.

За стилістикою бачимо, що це не був остаточний, досконало відпрацьований текст, а швидше всього, перший варіант того, що вихлюпнуло з-під пера авторки. Скупість діалогів на оригінальні думки (монолог практично відсутній), деякий надмір дидактичності, певна перевантаженість оповідними прозаїзмами у мові однієї з головних героїнь – Галі – це, очевидно те, що, можливо, і перепинило зелене світло до опублікування твору.

Та все ж таки і кількісно, і якісно зблиснув талант М. Крушельницької у прозі, особливо ж – у циклі оповідань («І хто ж вона була?», «Прощання», «Хвилі туги», «Поезія молодих її літ», «Штука»), об'єднаних збіркою «І хто ж вона була?» (Чернівці, 1901. – 203 с.; під зарядом Володислава Секерського, з друкарні товариства «Руська Бесіда»).

Кожне з оповідань має осібну стилістику, тональність, певний ключ до сприйняття змісту. І в той же час, усі вони ніби ув'язані не тільки тематикою, а й концептуальним дивовижним умінням саме жіночого пера так згрупувати окремішні долі-характери, так їх «зсилянкувати», що перед читачем розгортається логічна повість з так мало й досі літераторами обсервованої сфери життя митців.

Здавалось би, що можна сказати про жінку-маляра, яка прагне слави і водночас сімейної ідилії? А М. Крушельницька, ніби зачерпнула з власної творчої біографії, зуміла подати у першому оповіданні збірки своєрідну мозаїку-перепад високого й буденного, мрійливо-поетичного й прозово-раціоналістичного, ідеально-духовного і приземлено-життєвого. Постійно філософська парадигма: хто ти; яке твоє призначення; чи справно відпрацьовуєш вдаровані тобі задатки на талант – творить амплітуду думки, міркувань, за якими обов'язково має своє продовження читацька допитливість, дошукуваність.

Фабула твору нескладна. Наче в новелі, початок інтригує: молодесенькій, 16-річній красуні, що вдало проявляє свій хист у малярстві, майбутній лікар Костянтин пропонує руку і серце. Як і

слід чекати, юнка відмовляє. Вона відтак відмовить не одному, бо в її голові «слава росла з кожним майже днем, з кожною новою працею», вона вирішує: не піде заміж, «має штуку – досить із неї».

І ось дивний збіг обставин: у місті Н. влаштовують сценічний вечір на її честь. А вона? «До рідного міста приїхала вночі. Не повідомила про свій приїзд навіть родичів. Хотіла сховатися від людей, сховатися, як казала, від тої ненависної слави. Кілька днів, окрім родичів, не знав ніхто, що вона вернула. Цілий день замикалася дома. Читала троха, решту дня пересиджувала, згорнувши руки на колінах, задивлена у простір. А як стемнілося, виїздила на прохід. І тоді давала собі волю. Казала гонити кіньми щосили і, розпершися на подушках, любувалася шумом вітру, що попри її уха розбивався. І забувала, про світ... Нерви її неначе терпли, замлівали...».

І треба ж, внутрішнє відчуття не підвело: вона стріла того, чиє обличчя малювала з пам'яті. Сиділи поруч, сум'яття душ. Врешті мовчанка розривається, і жіночі уста щось пояснюють: «Я була занята виключно одними гадками. Не лише з вами, але взагалі з ніким, хто не був професором чи артистом, я не хотіла говорити... Тепер горячка проминула. Я перебуваю радо з людьми і говорю з ними. От і ви, передовсім, простіть мені всьо лихе, яке я коли заподіяла вам... Розповідajte мені, що порабляєте, як живете... Богато, багато говоріть про себе...». Мабуть, кохання обидвох було настільки романтично сильне, що він полишає молоду дружину і в'яже своє життя у провінційному глухому містечку із «своєю царицею». Авторка блискуче знала, бо й сама пережила блискотіння сценічної слави, життя-буття митця.

І не дивно, що так психологічно вмотивовано показала надводні сили й підводні нурти молодого життя інтелігенції, його узвишшя й падіння. Поволі-поволі наша героїня стає сумною, чоловік – байдужіє. Робиться спроба: після того, як її голова зважуватіла від роздумів біля хреста у полі в негоду, – взятися знову за пензель, пересилити себе – і наново відродитися у творчій праці: «Підклад вже готовий, контури пусого поля з хрестом на горбку вже зарисувалися. Але на тім і стануло. Уся поезія, яку вона бачила колись у тім сумнім полі, в хресті з розпнятем, щезла. Картина ся видалася їй тепер такою звичайною, такою без глибої

думки... І вона сердилася на себе за те, що колись думала інакше...».

Але цього пориву не досить. Утрачено основну лінію – сірі будні глухої провінції мовби нейтралізували талант. Митець не справилася сама з собою, не зуміла витримати іспиту долі. Врешті-решт, безсилля прочервоточило душу й тіло – і вже реально змарнований талант згас фізично: « – Тихо, Константине, тихо, глянь тут! Бачиш? ... Вона, вона знов прийшла до мене... Глузує, сміється із мене! – Не смійся! Не смійся! Не смійся!.. А, ні, смійся, глузуй, глузуй, кажи: се пімста твоя за те, що любов звичайного чоловіка перенесла я над тебе, що тебе вірну коханку свою я зрадила для земскої любови, що із зваляними болотом байдужности руками я зважилася приступити до твого престола... Смійся з мене!.. Ти зненавиділа мене силою колишньої любови і за зраду заплатила зрадою! Так, так, бери тепер жите мое... Пустити того твого приятеля з косою... Чого придержуєш його? Пустити, пустити, кажу... Чи мало тобі моєї муки!..» (С.4 – 45).

Десь отой песимістично-меланхолійний настрій, що заповнив життя колись красивої дівчини Ольги, що уже два роки заручена, ніби прошиває оповідання «Прощання» (С.49 – 68).

Може, сьогоднішній читач-раціоналіст не зовсім сприймає авторську позицію, що «пускає» героїню, по суті, шукати молодого чоловіка, який покинув її, передаючи її внутрішнє страждання, якийсь дивнуватий намір: знайти його і почути з його вуст, чому покинув? Отим спогадово-монологічним, якимось внутрішньо-сповідальним покинутої «пахне» і в наступному творі цієї збірки – «Хвилі туги» (С.71 – 92). Весь зміст обертається навколо стрижня-думки героїні: він живе щасливо з молодою дружиною, а вона, уже рік, як покинута, ніяк не вгасить вогонь минулого кохання.

У цьому творі М.Крушельницька знову ж таки поновелістичному на початку, ніби мимохідь, вкладає метафоричну фразу у уста героїні: «Ціле жите мое – то повісмо мук і терпінь», а відтак, як на веретено, намотує «припливи» і «відпливи», що їх висотує душа персонажа.

Великою материнською любов'ю виписано оповідання «Поезія молодих її літ» (С. 93 – 142), в якому авторка прекрасно поєднала принципи сімейної дидактики (раціональний зріз тканини твору) з казковістю традиційного сюжету про гарну бабину й

погану дідову дочок – про улюбленицю й ненависну усім (емоційно образний зріз).

Граючи рефреном: «Не любили її... Не любили від маленької дитини. Ще на світі її не було, а вже мати ненавиділа, кляла-проклинала...», М.Крушельницька тепло і щиро, з жіночою прихильністю змальовує дитинний світ маленької Міні, проводить читача поміж тим колбочкам, що його словесно зростила матір дівчинки. І як це нерідко буває у житті, дівчинка, хоч і заповідалася вродженими задатками на цікаву особу, – не мала в довкіллі любові до себе, бо ж, видно, надто важке материнське прокляття. І закінчує авторка: «Не любили її!»

Міня знала вже про те, але не дивувалася тому. Не вимагала від нікого любові, бо рідна мати, батько, брат і сестра також її не любили – хоч вона жите своє віддала би була за них!..

Міня не плакала, не нарікала. Одиною її потіхою була бабуня і книжка, з якою не розлучалася, йдучи навіть до городу.

Заслухана нераз у шум листя, з гадками там, там, далеко серед луку з цвітами, схоплювалася нагло, стямлювалася і ловила книжку.

Смуток, задума і туга малювалися все на лиці її, блестіли в очах великих сльозавих...» (Там само. – С. 141 – 142).

Досить майстерно проявилися обсерваторські здібності літераторки у шестичастинному творі «Штука» (С. 144 – 202). На протиставленні характерів артистки Ядвіги і закоханого в неї Льонка, через проникнення у внутрішній світ героїв, монологічно й діалогічно насичуючи психологізм розповіді, письменниця тонко вводить читача у складну атмосферу сценічного й поза ним життя акторів, їхнього побуту.

На відміну від деяких дрібніших оповідань на цю тему, де, як правило, – ескізне відтворення якихось граней життя-буття, у цьому розлозі, що наближається до повісті, творі маємо вмотивований розвиток дії, оті «вогненьці» кульмінаційної амплітуди, що мусить своєю логікою привести до задуманого фіналу. Тут авторка менше, якби сказати, замикає на розповіді «від себе», тому й оте описово-споглядальне, що присутнє у стилістиці оповідань М.Крушельницької, ніби відступає на другий-третій план. Натомість, герої твору мовби самоформуються, удосконалюються, вивершуються в оригінальні типи.

В оповіданні добре прочитується філософсько-естетичне кредо літератора: справжнє щастя не можна розполовинити між сценою і сімейною втіхою («Дві любови в одному серці» не мають місця»). Ще один гостросюжетний соціального почерку малюнок з'являється обрисами, а відтак уява читача домальовує людський біль у фатальному його вивершенні, коли прочитано оповідання «Через кури» (Жіноча Доля. – 1926. – Ч.19. – С. 6 – 7).

У класичній манері новелістів-попередників, М.Крушельницька уміє так подати опис природи, що він є і органічним містком-переходом до основної сторінки фабули твору, і в той же час є камертоном тональності, в якій розгортається сюжет, формуються характери. Авторка без зайвого нагнітання, але як тонкий знавець сільського побуту, подає такі факти, що, власне, не уявити собі й інших, аби саме ось так склалася розповідь: плавна, логічна, поетична й правдива. Здавалось би, звичайний, поширений випадок з сільського життя-буття: кури обов'язково підуть у чужий город – і такі кури в Горпині. Але ж, коли Горпина разом із Василем проганяють чужих курей, то сусіда з чоловіком Гнатом не просто гонять дріб зі своєї обори, вони, засліплені заздрістю й ненавистю, побили кілька курок Горпині. А коли ця, виведена з рівноваги, хотіла бодай словами віддати обмовниці за її жорстокість, – «великий кіл, що його сусід обтісував, полетів у голову Горпині». Трагічний кінець кардинально змінив початковий затакт твору, що заповідався з елементами легкого гумору.

Оповідання «Щоб люди не сміялись...» (Наша Книга: Альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1929. – Коломия, 1928. – С.111 – 115) написано у традиційному ключі соціальної прози, де в центрі художньої обсервації авторки одвічна тема нещасливого подружжя. Фабула твору нескладна: Ганна, ошукана молодиком, «для котрого пожертвувала все, – живе щасливо з другою», вийшла за підстаркуватого, аби лишень не посивіти у дівках. Дмитро – типовий сільський п'яничка, усю господарку звалив на її плечі. А вона, «хоч і бунтується душа, та руки хапають за роботу, може з привички, а може із вродженого замилювання до праці... Праця завжди розважає Ганну. Та тільки це не праця, це ярмо. Стільки літ вона не знає відпочинку, зимою й літом сама оре, сама сіє і жне, косить і звозить, ба', й молотить,

хиба часами хто із сусідів pomoже, бо її п'яниця все в корчмі, а як не в корчмі, то спить де-небудь під оборогом, або в стайні. Проспитесь – зараз чіпається за що-небудь, поб'є її й знов до корчми...».

Авторка веде так розповідь, що за спадної сили описом поперемінно наростає психологізм характеру, навіть з'являється новелістична «рваність» діалогу (прихід злої Феськи-намовниці утопити чоловіка), внутрішнього монологу, що, власне, і «тримає» читача в напрузі. Очевидно, Ганна, вихована на традиційних канонах християнської моралі, не здатна на злочин, хоча деякими селянками він вважався справедливою помстою. Та Ганна... «Ганна скипіла. Тільки образи на одну хвилю забагато! Вона насилу піднеслася з порога й, наче непритомна, з криком кинулася за чоловіком, що пішов до хати.

Лють, викликана образою, додала її сил; вона відплачувала чоловікові за всі побої, її спрацьовані руки аж омлівали від натуги. Вона біла його, обтовкаючи собі руки до його твердих костей, що викликувало в неї біль і ще гіршу злість. Він оборонявся як міг, а більш кричав і ганьбив її, й вона кричала, як непритомна. Врешті, сили покинули її, вона впала, з чого скористав її п'яниця: вхопив з кута палицю й був би вбив, коли б на крик не збіглися сусіди й не оборонили нещасну. Його вивели з хати, її поклали на постіль, обмили з крові й холодною водою приводили до пам'яти».

І, нарешті, авторка пропонує розв'язку: просто втекти від гріха. Звичайно, жаль надбаного в господарстві, але є щось вище – вивільнення з фізичного й духовного рабства: «Ганна не спала. Поволі вертала рівновага до її зболілої душі. Вона згадала свою гарну молодість, згадала й те, що примусило її добровільно зломати своє життя... Вона не знає, що сказати про своє життя за тих останніх п'ять років, що живе з Дмитром, бо се не життя, це одна мука, це неволя, а ще на кінці вона має стати душогубкою?!.. Знов здавило в грудях, у льодові окупи взяло й серце й душу. Все життя своє віддати на посміх... Засміють, аж тепер засміють її й стареньку матір!.. Нізащо! Нізащо в світі! На Ганну повіяло жаром, полумінь вдарила в лице, обняла голову. Вона зірвалася з постелі, забігала по хаті. Геть, геть з тої хати! В світ за очі від страшних думок! До мами, до рідної хати!.. Аж радісно зробилося на згядку рідної хати. Ганна закинула сердак на плечі, зав'язала хустку й, не

оглядаючися, вибігла з хати. Ноги під нею вгиналися, голова крутилася, йшла наче п'яна, але поспішала, швидче, швидче...».

Перо Марії Крушельницької було освячене щедрим умінням тонко виписувати жіночі характери, «прясти» основну нитку, попри яку мережилися інші, дрібніші й тонші, але разом, у сув'язі створювали цікавий зміст. І в «Прокльоні» (ЦДІАЛ. – Ф.311 (А.Крушельницького). – Оп.1. – Спр.187. – Арк. 1-7), як і в подібних за задумом оповіданнях, письменниця обстоює той креглик жіночої долі, що зветься сімейним щастям (першопублікація: Нові Шляхи. – 1931. – Ч.4. – С.40-45; Ч.5. – С. 161 – 165; Ч.6. – С.257 – 261; Ч.7 – 8. – С. 348 – 351).

Моральні зрізи людських душ, взаємин у сім'ї та суспільстві прочитуються в оповіданнях та новелах «Мати», «Скарб Оксани», «Вона». По суті, «вічні» питання соціальної та майнової нерівності, підупалих моральних устоїв сім'ї, родини продовжує розробляти письменниця в оповіданні «Також голова родини» (1903) (аналізую за публікацією: Дзвін. – 1990. – № 1. – С.35 – 38). У цьому творі авторкою вдало виведено тип чоловіка нищого за етичними нормами, бездушного й безбожного. Більше двадцяти літ він «жив цілою губою», а шестеро дітей не мало й що в рот узяти. Доведена до фізичного та морального розладу жінка, прикута хворощами до ліжка, видихає з останніми силами словесне прокляття чоловікові, жене його з хати. Читач, звісно, шукає відповіді на одвічне: хто винен? Авторка через діалог доні Ольги з батьком, помираючої – з чоловіком утверджує художню правду життя, узагальнює: «Ой, така вже наша доля...».

Прозаїк Крушельницька кохалася у малих формах, де, наче в сонцем осягнутій рамці, вміщувалося змістове ядро її образної думки, метафоричного висловлювання, нерідко – якогось модерново-метафоричного «видиху» пережитої миті, хвиливого зранення душі. І тоді, як у Осипа Турянського чи Леся Гринюка, на поверхні образного малюнка були нібито словесні чічкування, насправді ж – поміж рядками глибинно кільчилася оригінальна думка. А це вже – майстерність.

Вчитаймося в оці два безсюжетні й безконфліктні зариси письменниці, з циклу «Думки» (Жіноча Доля. – 1935. – Ч.19. – С.6 – 7) і відчуємо, як наше око вертить невидимим промінцем пізнання взаглиб, звідки слово виймає думку, обпалену і часом, і

пережитим, і надіями. «На дні душі в мене ховаються скарби, скарби неоцінені. Я їх бережу не тільки перед руками, пожадливими на чужу власність, але й перед очима нахабних, що ті мої скарби мірили б своєю мірою, обезцінювали б я тандиту, що подибується на кожному кроці, у кожній придорожній крамничці...

Мої ж скарби небагато різняться на око від багатьох шкляних прикрас, що ними прикрашуються всі жадні похвал та уваги химерної юрби – як дивитись на них байдужо, як недоцінювати їхньої вартости...

Я ж бережу їх на дні душі, бо тільки тоді вони мої, тоді їх блиск радує мої очі й гріє серце серед холоду щоденного життя.

Та бувають хвилини, що заворушаться в душі, – не містяться вони тоді на дні душі, а силоміць пруться на світло денне.

Несміло рукою розгортаю їх тоді й кладу перед очі моїх друзів і дивлюся, як вони приймуть ті мої скарби у невибагливих обгортках, не в шовком сланих скриньочках.

Скарби душі моєї – вони сірі, звичайні, треба для них вражливого ока, ніжного дотику.

Друзі?... Друзів не може бути там, де треба ставити ціну чужим скарбам... Я боюся їх жорстокої правди, їх здорової, тверезої думки, утікаю із своїми скарбами на дно душі... Жахливо дивлюся на ті дрібненькі жемчужинки, що вже попали в чужі руки... Чи вернуться вони до мене такими, як я їх леліяла, на дні душі?..

Часами попадаю в одчай і тоді хочеться той недоторканий скарб розкинути з буйним вітром, нехай падають його дрібні кришечки, як кришталіки роси на зсохлі билінки, на чутливі, як моя, душі, невибагливі, а щирі... Може привітають вони їх так ніжно, сердечно, як я берегла їх на дні душі... («На дні душі»).

Самота... Але чи та, коли доля лишить людину без веселого товариства, саму, саму, самотню?..

Ні, ні! Я не ту самоту маю на думці, а ту стократ важчу, до смерти подібну, вбивчу самоту, яку відчуваєш серед юрби, серед розбурханих хвиль тисячної юрби... Довкола тебе розсміяні лиця, веселі очі, спів і гомін, а в тебе на душі так самотньо... Тобі так важко, ти не в силі прокинутися із своєї задуми. Жвава розмова, спів та криклива музика лунає мимо твого вуха, як щось чуже,

далеке від тебе. Самота лягла на твою душу важким каменем. Вона пригнітає тебе додолу...

Як часто така самота знаходить на мене, а як мало довкола мене таких, що розуміли б мене!.. («Самота»).

У численних ескізах, етюдах, шкіцах, зарисовках і нарисах, що розсіпані у галицьких періодичних виданнях газетно-журнального типу, Марія Крушельницька демонструє дивовижне вміння препарувати настрої природи до настрою людини. Чи вона пише про старість («Осінь думка»), чи про пору в природі й житті людини («Золото осені»), чи про інші папаметри душі («Крик тиші», «Моє квіття», «На дні душі», «Чар музики»), – всюди майстерне вивершення: від баченого – спостереженого – до художньо-філософського узагальнення.

Щедра художніми тропами стилістика письма, розкутий метафоризм оповіді – ставить кращі літературні спроби Марії Крушельницької в ряд ранньої експресивно-модерної малої прози Ольги Кобилянської, Осипа Маковея, Марка Черемшини, Михайла Яцківа, Катрі Гриневичевої, Михайла Рудницького, Ірини Вільде, Осипа Турянського, Степана Чарнецького, Богдана Лепкого.

Нерідко Марія Крушельницька виступала в періодичній пресі на педагогічні теми. Читаючи її зарисовки, шкіци, етюди та ширші нариси переважно у виданнях жіночого профілю, бачимо, як авторка вдало «експлуатує» досвід родинної дидактики, експресивно вплітає у розповідь повчальні приклади з власного пережиття (див. кореспонденцію: Про фахову освіту жіноцтва // Наш Світ: Альманах «Жіночої Доля» з додатком календаря на рік 1928. – Коломия, 1927).

Приміром, у невеличкому шкіці «Ваші діти мудріші, як вам здається» (Жіноча Доля. – 1935. – Ч.19. – С.7) «замість» розповіді зроблено на прикладі, з якого і розгортається, по суті, уся авторська концепція: батьки часто-густо «говорять у присутності дітей таке, чого діти не повинні б чути»; «малі істотки настільки хитрі, що вже навіть п'ятилітня дитина потрапить «вдати», що вона не звертає уваги на те, про що між собою батьки говорять»; не розмовляти при дітях пошепки – це моторизує їхню увагу й інтерес; «недомовки», «балачки (часто непристойного змісту)», «перекручені слова», «на миги», «багатомовні посмішки», «чужі слова» – все це діти спритно «фотографують», а відтак (нерідко

при сторонніх людях) – «проявляють» так, що дорослим в'януть вуха. Через перебіг житейських прикладів-повчань М.Крушельницька доходить повчального висновку: не деморалізувати власних дітей вдома, у сімейному осідку.

По-філософськи пружинить думка у соціально-політичного виповнення публіцистичній статті М.Крушельницької «Нова жінка» (Наша Книга: Альманах «Жіночої Долі» з додатком календаря на рік 1929. – Коломия, 1928. – С.29-31), де авторка у полемічній тональності ставить, обгрунтовує проблему «нової» жінки або нового типу жінки-українки. І це новаторство бачиться авторці не стільки у зовнішніх оздобах прикметах та атрибутіці, а передусім – у змістовній зміні самої життєдіяльності жінки, в її соціальному статусі. Отже, йдеться не про емансипаційність жінки у давньо-галицькому, народовському означенні, а в широкому сенсі: жінка як новий тип – це матеріально незалежна («Жінка, що має свій хліб у руках, може свobodно рішати про свою долю, бо вона не є й не буде нікому тягарем»), рівноправна, самостійна («визволена з дотеперішніх пут пересуду, гніту в житті родинному й суспільному») – юридично захищена, вона дійсно має стати душею народу. А ще й перш за все, така жінка – зразок освіченості, патріотка не на словах, бо вона покликана до виховання великого національного ідеалу.

Крушельницька містко й образно точно узагальнює й прогнозує: «Ми задовго жили поневолені, нас відсували все на другий плян, ніхто не дбав про наше виховання, нашу освіту, ніхто не сталив наших характерів. Тут і там з'являлися світлі одиниці, що своєю вродженою силою, своїм огненным словом розбуджували нас із твердого сну, роздували іскру любови до свого народу, та одиниць було мало, іскра спалахнула і згасла, а загал жіноцтва ріс і потопа в забутті, знаючи тільки свої особисті терпіння, особисті бажання. Чи ж дивно, що довоєнна жінка так мало причинилася до здійснення нашого ідеалу? Чи ті жінки, що тремтіли за здоровля і життя своїх чоловіків, синів, батьків і братів і залягали юрбами усякі канцелярії і молили та просили, щоб їм не забирати тих невідступних товаришів їх життя, їх одиноку «підпору» – в ряди борців за волю – були тим чинником, що додавав сил і відваги, чи навпаки? Чи може ті, що ховали здорових мужчин по всяких дірах і норах, щоб відтягти їх від сповнення свого обов'язку супроти своєї

батьківщини, того ідеалу усіх народів?! Правда і в нас були героїки, що проміняли теплу, захисну хату на невигоди в окопах, але це були краплини в морі. А загал? Та ні, не моя річ вичисляти тут провини, показувати хиби, я згадала те свіже ще у нашій пам'яті, щоб показати тим творцям «нових» типів жінок, чи «нових» жінок на цю щілину у нашому характері, на брак патріотизму, не того патріотизму на словах, а того глибокого почування, що ніякі злидні, ніяка заверуха не вирве з душі».

Марія Крушельницька залишила дослідникам неоціненну епістолярну спадщину – листи до чоловіка, відомого письменника і суспільно-громадського діяча Антона Крушельницького, синів Івана і Тараса (див.: ЦДАЛ. – Ф. 361 (А.Крушельницького). – Оп. 1. – Спр. 176. – Арк. 1-180 (листи до А.Крушельницького за 1909 – 1923 рр.); Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 1-540 (листи до А.Крушельницького за 1925 р.); Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 1-168 (листи до А.Крушельницького за 1926 – 1932 рр.); Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 1-200 (листи до І.Крушельницького за 1923 – 1925 рр.); Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 1-25 (листи до І.Крушельницького за 1927 – 1929 рр.); Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 25 – 86 зв. (листи до Т.Крушельницького за 1930 – 1932 рр.).

Із 57 листів Марії Крушельницької до сина Івана за період: 03.05.1923 – 27.09.1928 рр. і надісланих з місць: Родавно, Коломия, Винники, Брюховичі, та 40 листів до сина Тараса за період: 15.07.1930 – 28.08.1932 рр., писаних з Березова Горішнього та Львова, досить зримо вимальовується життя-буття цієї українки-матері. На перший погляд, листи не несуть в собі високого філософізму чи естетизму, вони немовби приземлені до побутової планки чисто сумейних відносин та проблем. Але це, так би мовити, поверхове першопрочитання. Насправді ж – за дивовижною побутовою деталізацією приховуються важливі факти життєдіяльності сім'ї Крушельницьких, пробиваються на світло ті наче невидимі рисочки характерів, що витворювали принципи сімейно-родинної моралі, традицій.

Качкан В.А. Мария Крушельницкая: страницы малоизвестного.

В статье на архивных источниках, в частности на неопубликованных письмах М. Крушельницкой мужу, писателю А Крушельницкому, сыновьям Ивану и Тарасу очерчено творческую индивидуальность писательницы, художественный дискурс, раскрыты важные вехи жизнедеятельности литератора, проанализировано ее «малую прозу».

Ключевые слова: биографизм, публицистичность, рассказ, эскиз, новелла, дискурс, эпистолярный.